

dokumentakh [Hlukhiv fire in 1784 year in documents]. *Sivershchyna v istorii Ukrainy*. Zbirnyk naukovykh prats, issue 4, pp. 232–235. [in Ukrainian].

11. Logvin, G.N. (1967). *Chernigov. Novgorod-Severskiy. Gluhov. Putivl'* [Chernihiv. Novgorod-Seversky. Glukhov. Putivl']. Moscow: Iskusstvo, 2nd ed. [in Russian].

12. Mesjacoslov s rospis'ju chinovnyh osob v gosudarstve, na leto ot rozhdestva Hristova 1790 [Officials schedule for 1790]. St.Petersburg. [in Russian].

13. Mesjacoslov s rospis'ju chinovnyh osob v gosudarstve, na leto ot rozhdestva Hristova 1791 [Officials schedule for 1791]. St.Petersburg. [in Russian].

14. Miranda, F. (2001). *Puteshestvie po Rossijskoj imperii [Journey through the Russian Empire]; perevod s ispanskogo (M.S. Al'perovich, V.A. Kapanadze, E.F. Tolstoj.)*. Moscow: Maik Nauka/Interperiodika. [in Russian].

15. TsDIAK, f. 206, op. 3, spr. 7769.

16. Opys Novhorod-Siverskoho namisnytstva (1779–1781) [Description of Novhorod-Siverskyi Viceroyalty (1779–1781)]. Kyiv, 1931. [in Ukrainian].

17. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii s 1649 goda [A Complete Collection of Laws of the Russian Empire since 1649]. (1830–1851) (dali: PSZ RI). St.Petersburg., 1830, vol. 21. [in Russian].

18. PSZ RI. St.Petersburg., 1830, vol. 22. 1784–1788. [in Russian].

19. TsDIAK, f. 204, op. 3, spr. 38.

20. Topografichnyy opys Malorosijskoj hubernii 1798-1800 rokov [Topographic description of the Little Russian province of 1798-1800]. Opysy Livoberezhnoy Ukrainy kintsia XVIII – pochatku XIX st. Kyiv: Naukova dumka, 1997, pp. 24-126. [in Ukrainian].

21. Capenko, M. (1967). *Arhitektura Levoberezhnoj Ukrainy XVII–XVIII vekov [The architecture of Left-bank Ukraine of the 17th and 18th centuries]*. Moscow: Stroizdat. [in Russian].

22. Capenko, M. (1970). *Po ravninam Desny i Sejma [In the plains of the Desna and the Sejm]*. Moscow: Iskusstvo, 2nd ed. [in Russian].

23. Shkvarikov, V.A. (1939). *Planirovka gorodov Rossii XVIII i nachala XIX veka [Layout of Russian cities of the 18th and early 19th centuries]*. Moscow: Publ. Vsesojuznoj Akad. Arhitektury. [in Russian].

*Стаття надійшла до редакції 02.03.2020 р.
Рекомендована до друку 10.03.2020 р.*

УДК 94:355(477.51)«185»

А.В. Доценко

ВІЙСЬКОВИЙ ПОСТІЙ у м. ГЛУХОВІ МАЛОРОСІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НА ПОЧАТКУ ХІХ ст.

Дана стаття продовжує висвітлювати військовий постій – один з найбільш важких, руйнівних і несправедливих примусових обов'язків населення на території Чернігівського і Ніжинського полків, згодом Малоросійської губернії і, зокрема, міста Глухова і Глухівського повіту. Військовий постій протягом більше ніж двох століть негативно впливав практично на всі сторони життя держави і окремих регіонів: на суспільно-економічну, правову, соціально-культурну, демографічну, сімейно-побутову, військову. Населення сплачувало і так багато податків: утримувало різного роду чиновників, полкові і сотенні канцелярії. Але особливо обтяжливою для жителів міст і сіл була саме повинність утримання війська: спочатку козацького полкового, а згодом російського. Виконання постійної повинності, або як казали «постойних страждань», постійно створювало підґрунтя для корупції і зловживань, які відображали празнення населення всіма способами ухилитися від розміщення чиновників і військових в будинках міських і сільських жителів. А ще необхідно підкреслити, що небажання мати у себе постояльців або приїжджиків, значно стримувало міську забудову, тобто будівництво нових будинків у містах. Постій військових у будинки городян і селян, окрім іншого, створював загрозу і для здоров'я цивільного населення. Поширювалися епідемічні та венеричні захворювання, жителі нерідко заражались різними інфекційними хворобами від квартирників, але був і зворотній зв'язок – самі квартирники по селах часто заражались різними

хворобами, мали місце насилля, випадки зґвалтувань. Конфлікти військового і цивільного населення у ХVIII ст. приймали різні форми. Була характерна агресивна поведінка військових чинів у обивательському середовищі. Сутички і непорозуміння місцевого населення і військових були звичною справою. Жителі часто зверталися до органів влади з проханням звільнити їхні будинки від грабіжницького воєнного постюю. Саме цьому і присвячена стаття.

Ключові слова: військовий постій, м. Глухів, Стародубський драгунський полк, підйомні коні, обоз, лейбескадрон.

Лівобережну Україну у ХVIII ст. місцеве українське населення називало Гетьманщиною, а російський уряд – Малоросією; до неї належало 11 великих міст, 126 містечок і близько 1800 сіл. За Березневими статтями у Гетьманщині зберігалася військово-адміністративна влада і управління у формі полково-сотенної організації: до Гетьманщини входило 10 полків: Чернігівський, Ніжинський, Київський, Гадяцький, Лубенський, Прилуцький, Стародубський, Переяславський, Миргородський і Полтавський.

Внаслідок національно-визвольної війни 1648–1654 років Глухів, як сотенне місто, ввійшов до складу Ніжинського полку. Первісно Ніжинський полк складався з 10 сотень, у 1654 р. до нього ввійшло кілька сотень Чернігівського полку, в тому числі і Глухівська, і всі сотні ліквідованого Новгородського полку, що напередодні (у 1653 р.) був виокремлений з Ніжинського, а також ввійшов Стародубський повіт Смоленського воеводства. Таким чином, до складу полку входило вже 55 сотень. Але у 1663 р. 10 сотень відійшло до Стародубського полку. За реєстром 1723 р. Ніжинський полк складався з 19 сотень, у яких було 6527 кінних і 3379 піших козаків. На 1782 рік полк мав 22 сотні. У полку було 1 місто, 3 містечка і 866 сіл. Таким чином, Глухівська сотня існувала у 1654–1663 і 1665–1782 рр. 1782 року Ніжинський полк було ліквідовано, а його територія увійшла до складу Чернігівського і Новгород-Сіверського намісництв, а у 1796 р. – Малоросійської губернії. У 1802 р. Малоросійську губернію остаточно розділили на Чернігівську та Полтавську губернії, і Глухів залишився за Чернігівською губернією.

Але початково Глухів виділявся з-поміж лівобережних міст. У місті знаходилася резиденція гетьмана та Генеральна військова канцелярія. Глухівська сотня не перебувала під юрисдикцією полкового Ніжина; не підлягали владі полковника й козаки ще п'яти сотень, які охороняли гетьмана і виконували сторожову службу [1].

У 1708 р., після поразки українських військ під Полтавою, російський уряд увів свої війська в Україну, порушуючи умови попередніх гетьманських статей. В Україні було розквартировано 10 драгунських і 6 гренадерських полків російської армії. Утримуватися вони повинні були за рахунок місцевого населення. Це і було найтяжчим й найдошкульнішим. Офіційно повинність утримання війська, або як її називали – військовий постій (постой), була введена в Російській імперії, куди входила і Малоросія, у 1721 році при Петрі I: це був час, коли війна зі Швецією підходила до кінця і Військова колегія зайнялася питаннями утримання і розміщення армії в

державі у мирний час. Військовий постій, тобто розселення війська по квартирах міських і сільських жителів, був для влади найбільш зручною і малозатратною формою утримання армії (тобто максимально було скорочено витрати на утримання війська), але для населення це був один з найбільш важких примусових обов'язків. Ця повинність носила натуральний характер і була безгрошовою. Постій відображував емоційне і матеріальне навантаження на населення і його вважали одним з найбільш тяжких, руйнівних і несправедливих [2].

Сам термін «постой» або «постій», «військовий постій», «розквартирування війська» активно використовувався в офіційних документах і у повсякденній мові. Академічний тлумачний словник української мови дає кілька тлумачень цього терміна: 1) тимчасове проживання або ночівля на квартирі у кого-небудь; 2) тимчасове перебування військових частин у певному населеному пункті, розміщення солдатів і офіцерів у приватних будинках, квартирах; 3) помешкання, яке тимчасово зайняте солдатами або офіцерами; 4) військові частини, що тимчасово перебувають у певному населеному пункті [3, с. 375].

Територія Чернігівського і Ніжинського полків, а згодом намісництва і Малоросійської губернії, не мала яскраво виражених регіональних особливостей у плані виконання «постойної» повинності і була цілком типовим аграрним регіоном. У той же час продовольчі ресурси і географічне положення регіону сприяли досить активному розміщенню військових. Абсолютна більшість військових жила в будинках містян, церковнослужителів, селян, які повинні були забезпечувати квартирників-чиновників, солдатів і офіцерів дровами, свічками, постільною білизною і, звісно, продовольчими припасами. Про це, навіть, згадує чернігівський цивільний губернатор Іван Васильович Френсдорф у листі до управляючого цивільною частиною у двох Малоросійських губерніях Вязмітінова: «Большое здесь затруднение в квартирах по причине расположения полка, лучшие дома им заняты, некоторые приписаны в содержание дровами, где их поместить чиновников и канцелярских служителей, не придумаю. Нужно вывести роты, а оставить один Штаб, а всего бы лучше перевести в другой город» [4, арк. 61].

До того ж, при найменшому неврожаї постій ставав надзвичайно обтяжливим для населення. Наприклад, в губернії саранча і неврожай, проте солдатів не виводять, хоча жителі не мають і для себе хліба. Якими продуктами вони харчуватимуться? Але про це ніхто не думав: система розквартирування війська робила солдата залежним від місцевих умов, які дуже сильно відрізнялися по всій імперії в економічному, географічному і культурному відношеннях. Розміщення більшості солдатів повністю залежало від рішення військового керівництва, при цьому економічний стан регіону і щільність заселення не бралися до уваги і не були вирішальними факторами. У результаті утворилась глибока розбіжність між місце-

вими можливостями і потребами армії. І від цього йшло ще більше непорозуміння солдатів із місцевим населенням. Тим більше, що втручання чужої людини в життя сім'ї іноді обходилося обивателю дорожче, аніж виплата податку у грошовій формі або відпрацювання якоїсь фізичної повинності. Важливим був ще і той факт, що солдати ставилися на квартири в будинки жителів «скільки чоловік на двір прийдеться», витісняючи почасти самих хазяїв. Відомо, що солдатам суворо наказувалося на постій жити смирно і ніяких збитків та образ хазяям не наносити, але насправді збитків і самоуправства було достатньо, на чому наголошував сучасник, говорячи, що солдати і драгуни образи страшні чинять, що і поразити їх неможливо. А де стоять офіцери, то ще гірше, і обивателі навіть будинкам своїм не раді. Тобто, серед козаків, солдатів і чиновників було багато таких, які досить вільно поводитися з майном міщан, вередували постоем. Солдати та деякі офіцери утримували у своїх дворах коней, дрібну та велику рогату худобу, домашню птицю. Поблизу будинків лежали купи гною, який нечасто прибирався. Тому небезпідставно київський оберкомендант у 1720-х роках писав, що поміж будинками, де проживали солдати, «тягостный ходит воздух» [5]. Укази імператриці Анни Іоанівни дозволяли підселяти солдатів навіть у покої до господарів. Навіть вищі міські урядники (війти, бургомістри, ратмани) від постоем були звільнені лише в 1785 р., а доти мали терпіти вояків у своїх дворах. Постой завдавали населенню страшних збитків, проблем і принижень. Особливо не щастило містам, у яких розміщувалися штаби полків, командування та обслуга. Епоха петровських перетворень не сприяла укріпленню станових і особистих прав різних верств населення Малоросії. Через 3 роки після офіційного введення обов'язку постоем, він був відмінений лише для священнослужителів. Але від військового постоем були звільнені лише будинки, де жили самі священнослужителі. На жаль, указ цей практично не виконувався, про що свідчать прохання про його зняття і скарги на поведінку солдат, що приходили у Чернігівську духовну дикастерію з усіх міст губернії, в тому числі і з Глухова [6, арк. 1]:

«1804 р. Великому господину Преосвященнейшему Михаилу Епископу Черниговскому и Нежинскому и Кавалеру от Глуховского духовного правления
Рапорт

Минувшого августа 13 числа поданым в сие правление Глуховской Преображенской церкви умершего священника Василия Полошковского жена Анна Полошковская прошением изъясняя, что того же числа квартальный надзиратель Василий Бутович дом ее, в котором она жительствует, назначил для училища музыки духовой стародубского драгунского полка, велел ей оный очистить в крайнюю ее обиду, поелику священно и церковнослужителей постоем нигде и никогда занимаемы не были, просила от постоем ее защитить.

Хотя Глуховскому Господину городничему Лузанову того же августа 13-го числа сообщено с требованием дабы благоволил на основании именного высочайшего 1796 года указа, в доме прописанной священнической жены Полошковской квартиры военнотружачим не отводить, поелику она Полошковская содержание имеет с положенной именным же высочайшим указом 1799 года апреля в 4-й день состоявшимся на вдов и сирот священнослужительских суммы. Он, господин городничий, на прописанное сего правлением требование не уважил и ничего о том не уведомляя, поставил в доме Полошковской музыкантов, которые, как она объяснила, и поныне находятся с точной для Полошковской обидой, потому что она не пользуется никакими городскими промыслами, а питается одной только высокомонаршей милостию, сверх же сего в городе Глухове и поветах Глуховском и Кролевецком для военнотружачих неприменных квартир нет, могут из сего повода, как он городничий, так и земская полиция, отягощать постоями священнослужительские дома самими ими занимаемые, в противности прописанного высочайшего указа, для того Вашему Преосвященству о вышеписанном сие правление представляя, просит о своде с дома показанной священнической жены нынешнего постою».

Цей рапорт був розглянутий у дикастерії:

«Дикастерия на законном основании имеет рассмотреть и представить мнение: как означенная просительница состоит в числе таковых вдов и сирот, о коих Высочайшим указом 1799 года марта 21 дня последовавшим от постою и прочих всех полицейских притязаний освобождаются. Для того сообщить в здешнее Губернское Правление: вдов священнослужителей не отягощать постоями и прочими полицейскими повинностями» [7, арк. 4].

У часи царювання Анни Іоанівни, на відміну від епохи Петра I, положення приходського духовенства стало ще гіршим [8]. Приходське духовенство було обкладене багаточисельними податками, у тому числі з'явилися нові податки в державну казну. Хоча військовий постій і повинність чергування (1736 р.) були зняті з духовенства [9, с. 812], але місцева влада примушувала їх і надалі на рівні з іншими обивателями нести фонарну, підводну, розсильну і, навіть, постійну повинності. При Анні Іоанівні був відновлений збір драгунських коней, ті, що не були на присязі платили штраф за себе і своїх дітей. При відкритті духовних шкіл з'явилися побори і на них, були побори на богадільні, навіть такі, на які духовенство не мало платити, наприклад, міське будівництво, канална справа.

Говорячи про систему взаємовідносин військових і цивільного населення, потрібно сказати, що ще уряд Петра I намагався регламентувати ці відносини, щоб у майбутньому запобігти можливим конфліктам. У Росії ще з 1814 р. уряд почав переводити військовий постій на гроші в окремих містах, а також здійснювати будівництво казарм для військових, але за рахунок обивателів. Іноді виплачувалися гроші для найму приміщень. Але ця політика не мала успіху, і в 1851 році був виданий Устав про земські повинності,

в якому підтверджувався військовий постій, оскільки казарми могли вмістити на той час не більше третини солдатів, а для інших відводилися квартири в будинках місцевих жителів, у тому числі будинки дворян, чиновників і канцелярських служителів, лише виключаючи бідних [10, с. 851].

Міщани також були зобов'язані сплачувати податки до гетьманської казни, нести низку повинностей, зокрема, з охорони міста, рекрутську; сплачувати податок у міську скарбницю за продукти, якими торгували. Як наслідок, міщани часто мали менше крамниць у власному місті, ніж козаки і солдати російських залог та ченці, відтак, у більшості міст Лівобережжя проживало небагато міщан – 3–5 тис. чол. Поза тим, правове становище міщан залежало також від статусу і підлеглості міст, у яких вони проживали. Так, у містах, які управлялись магдебурзьким правом (царський уряд надав це право Батурину, Глухову, Кролевецю, Почепу та ін.), міщани користувались пільгами у зайнятті ремеслами, промислами, торгівлею, мали право обирати магистрат. У полкових містах існували значні обмеження прав міщан, оскільки полкові уряди самі визначали для них види і розміри податків і повинностей [11]. Але військовий постій дошкуляв містянам найбільше, про що свідчить і наступний документ 12, арк. 1]:

«Его Превосходительству Господину
действительному статскому советнику

Малороссийскому Черниговскому Гражданскому
Губернатору и разных орденов Кавалеру и Командору,
барону Ивану Васильевичу Френсдорфу

Прошение

С начала вступления в город Глухов на квартиры Стародубского драгунского полка дом по нынешнее время не оставался без занятия постоем, а третий тому уже идет год, как со стороны Градской полиции введено в дом мой полковых лошадей до ста с принадлежащим к ним обозом, фурами и в присмотре их военнотружачими; и хотя в несноснейшей чрез то мне обиде просил я неоднократно в Г-на городничего уважения, но оно не заметно; и как чрез столь долговременное занятие дому моего постоем конюшни под емних лошадей и присмотре их находящихся военнотружачих, оставил я противу других граждан всекрайне обижен, а и того более несноснейше я утесняюсь том, что военнотружачие во многом числе, занимая жилье мои избы для неумеренного тепла истребляют непомерно существующие к тому потребности, при наисильнейшем ими понуждении, не без дороговизны мне покупкою обходящиеся: – для того Вашего Превосходительства и прошу всенижайше уважив настоль разорительное мне последствие об освобождении дому моего от найтягостивейшего постою, не оставит своим высокомиловитым, кому следует предписать.

К сему прошению мещанин Глуховский Михайло Кулак подписался, а вместо его неграмотного по его просьбе руку приложил
1804 года Регистратор Анопрях
декабря 11 дня»

Чернігівський цивільний губернатор розглянув скаргу і надіслав листа до командування Стародубського драгунського полку, в якому наголосив, що постій повинний бути знятий, на що командування відповіло [13, арк. 3]:

«Господину действительному статскому советнику
Малороссийскому Черниговскому Гражданскому
Губернатору и разных орденов Кавалеру барону
Ивану Васильевичу Френсдорфу
Стародубского драгунского полка командира
полковника Буки

На Отношение Вашего Превосходительства касательно перевода полковых подъемных лошадей¹ с обозом и фурами из дому мещанина Глуховского Кулака – честь имею уведомить, что за невыстроением в городе Глухове положенного по Высочайшему повелению полкового двора в коем помещаются полковой обоз, подъемные лошади и протчие полковые надобности, к отводу здешней полиции занимается клуня глуховского мещанина Кулака и не прежде имеет быть очищена разве только в таком случае, когда для помещения обоза, подъемных лошадей и протчего отведено будет столько же выгодное место, ибо выстроенные в городе Глухове конюшни положены только для помещения строевых и подъемных лошадей Лейб эскадрона».

Таким чином, командування полку відмовилося звільнити оселю жителя Глухова від постою. І тоді чернігівський цивільний губернатор звертається до Малоросійського генерал-губернатора князя Олексія Куракіна [14, арк. 4]:

«Господину Малороссийскому
Генерал-Губернатору

Представление

О занятии Стародубского
драгунского полка подъемными
лошадьми, обозом и фурами
дому Глуховского мещанина
Кулака по требовании одного полку

От Черниговского Гражданского
Губернатора Генваря 1805 г.

Города Глухова мещанин Михайла Кулак в прошении ко мне жаловался, что дом его занятый подъемными полковыми лошадьми, обозом и фурами чрез третий же год. За неоднократными его прошеньями не освобождается, и что он чрез сие угнетается тем более, что военнослужители занимаемая жилище его избы истребляют собственные его потребности. А как в городе Глухове для лошадей Лейб эскадрона и подъемных выстроены и приняты уже полком в ведомство свое конюшни, то признавая таково занятие конюшен в доме просителя излишним как отягочительным для его пред протчими обывателями наравне с коими участвовал

1. Підйомні коні — військовий термін. Це коні, які використовувалися у війську для перевезки обозу. В мирний час їх кількість була обмеженою: в піхотному полку – 24, в кавалерійському – 12. Якщо оголошувалася мобілізація, їхня кількість збільшувалася за рахунок військово-кінної повинності.

и он в общей повинности постройкой конюшен относима от 19 декабря истекшего 1804 года в Стародубский драгунский полк с тем, дабы благоволил о немедленном переводе подъемных лошадей с обозом и фурами с дому просителя в вновь выстроенные конюшни учинить свое распоряжение и меня известить. Но нет никакого от полка уведомления и осведомясь в проезд мой чрез Глухов, что оные лошади не переведены и остаются в доме изъясненного Кулака по-прежнему, за отсутствием того полку господина шефа относился я к полковнику Буке с требованием перевода оных лошадей, на что получил от него уведомление, что за невыстроением еще в городе Глухове положенного по высочайшему повелению полкового двора в коем помещаются полковой обоз и подъемные лошади».

Але полковник мав рацію: дійсно, частина конюшень ще не була зведена, а частина зведена з великими порушеннями. І оскільки ця ситуація стала відомою міністру внутрішніх справ графу Кочубею, він направляє Малоросійському генерал-губернатору князю Олексію Куракіну листа [15, арк. 57–58]:

«25 ноября 1805 г. Господину Действительному
Тайному Советнику Малороссийскому Генерал-
Губернатору князю Алексею Борисовичу Куракину
Из дошедших сюда от некоторых воинских начальников
донесений усмотрено, что во многих местах построены конюшни для кавалерийских полков несоответственно расположению, какое в оных для удобного помещения нужно.

На сей конец его императорскому Величеству угодно было повелеть, чтоб составлены были здесь планы и описания конюшен, какие должны быть строены по различию местных удобностей в материалах. Планы сии суть 4-х родов: 1-е – для построения конюшен каменных; 2-е – деревянных тесаных; 3-е – деревянных бревенчатых и 4-е – плетневых или мазанок.

Его императорское Величество по утверждении сих планов высочайше указать соизволил препроводить оные вместе с описаниями ко всем господам начальникам тех губерний, в коих квартируют кавалерийские полки со следующим изъяснением.

1-е. На усмотрение дворянских обществ предоставляется избрать по лучшей удобности какие где из сих 4-х родов конюшни построены быть могут.

2-е. Не предполагается, чтоб построение конюшен вдруг везде по планам сим произведено было.

Конюшни ныне существующие в тех местах или селениях, где расположены кавалерийские полки могут приведены быть в надлежащую исправность и получают все пристройки, которые нужны быть могут для лошадей или других надобностей, остаться в настоящем их положении, но когда придут они в ветхость и непременно потребуются пристройки оных, то производить сие на основании планов для конюшен вновь предполагаемых.

Приступая к исполнению сего на основании Высочайшей воли, то есть производя построение конюшен вновь там, где их нет по планам сим и поддерживая старые там,

где они есть, сообразуясь поколику возможно с новым конюшен расположением ваше Сиятельство не оставите предложить о сем в должной подробности дворянству изъяснить, что с одной стороны удобность к содержанию строевых лошадей в исправности, и с другой, чтобы отвратить частные требования полковых начальников, которым по неточной определительности какому именно в строениях сих расположен быть нужно.

Я уверен, что ваше Сиятельство не оставите содействовать всеми зависящими от вас средствами и наблюдением к успешнейшему сего усовершенению.

На подленном: Министр внутренних дел

Граф В. Кочубей

Экспедитор Капитан Бардуков»

Отримавши цього листа, князь Олексій Куракін наказує губернському архітектору Антону Карташевському і поручику Нікітіну проінспектувати будівництво конюшень і надати йому звіт. Антон Карташевський проїхав тими містами північних повітів губернії, де почалося будівництво казарм, і у своєму звіті, що стосується Глухова, відзначив: [16, арк. 62]:

«в городе Глухове:

скільки именно корпусов	Описание строящимся новым конюшням для полков, расположенных в Черниговской губернии
3	Корпусы, стены обнесены со всех 4-х сторон, а крыши и помост сделаны, также и 4-й корпус начат, строение не производится по причине холодов

До построения оных конюшен строевые лошади помещаются в мужицких клунях, разделяя каждый эскадрон на 4 части, которые вообще все хорошо защищены от холоду и ненастья и всем важным снабжены – воинские чиновники оными остаются довольны». І в цьому ж документі прикладений перелік «Ведомость о числе состоящих в городе Глухове домов и в них покоев с показанием домохозяев. Учинена 1803 года», де прописано «число домов, число покоев, сданных в наем (отдельно от хозяев и вместе с хозяевами), должность, имя и фамилия хозяева» [17, арк. 270].

І про це князь Олексій Куракін відзначив у листі до чернігівського цивільного губернатора Івана Васильовича Френсдорфа:

«... При отправлении из канцелярии моей чиновника для изведания обстоятельств по отношению Киевского и Стародубского драгунского полку насчет невыполнения магистратом законных требований майора Сетки командующего эскадроном там стоящим, поручено от меня освидетельствование всех конюшен по Черниговской губернии вновь строящихся для драгунских полков киевского и стародубского с тем, чтобы сделав каждой описание как которая устроена и чем не кончена, каким образом помещаются теперь государевы лошади и как отзываются о том воинские чиновники подпоруччик Никитин исполняя данное ему повеление освидетельствовал во всех местах строящиеся конюшни, представил мне им описание, из одного видно, что нет ни одной из них, которая бы отде-

лана не токмо ко времени определенному именным Высочайшим указом 9 марта или по крайности донныне, но и остаются еще и не начатыми. Сия бездейственная медленность в невыполнении Высочайшего его императорского Величества повеления просить вашего содействия принять такие меры, коими бы всякая опасность устранилась быть могла.

Малороссийский Генерал-Губернатор К. Ал. Куракин».

А оскільки будівництво затягувалося і йшло надзвичайно повільно, а ще й казна не виділяла грошей, то чернігівський цивільний губернатор Френсдорф у рапорті до генерал-губернатора князя Куракіна запропонував наступне [18, арк. 352]:

«Рапорт

Ваше Сиятельство, по представлении Глуховского маршала Романовского, что постройка конюшен для помещения строевых лошадей Стародубского драгунского полку возложенная на поселян Глуховского повета могла бы гораздо дешевле стать, если бы перевозка материалов для постройки оных потребных самими поселянами была исполняема, здешнему Губернскому правлению предложить изволили: не примет ли оное для сбережения денежных издержек обязанных в таковой постройке не только по Глуховскому, но и поветам протчим одну часть обывателей употребить к перевозке материалов, а другую – на плату расходов на построение сих конюшен надобных...».

Таким чином, окрім затрат на постій, населення повинно було за свій кошт ще і доставляти матеріали для будівництва, а також безпосередньо будувати казарми і конюшні для військових.

Звертаючись до історії, ще за часів російсько-турецької війни (1730–1739 рр.) майже уся російська армія (75 полків) перебувала в Україні, що завдало українському народу величезну матеріальну шкоду. До російських частин на території України стали зараховувати козаків, що загрожувало існуванню українських козацьких полків. А у 1765 р. Катерина II оголосила, що козацьке військо як особливий вид збройних сил не потрібне: пропонувалось усі полки розформувати, а козакам вступати до гусарів, у ході чого усі слобідські полки було перетворено на регулярні гусарські полки. У 1783 р. за указом Військової колегії 10 полків Лівобережної України було перетворено у регулярні полки кавалерії – карабінерські, а їхні полковники отримали табельні чини за Табелем про ранги; рядових козаків зрівняли з державними селянами і зобов'язали виконувати їх повинності. У 1797 р. був проведений перший рекрутський набір серед лівобережних козаків [19, с. 135–164].

Після скасування полкового й сотенного поділу у 1782 році Глухів став повітовим містом. Замість козацьких військових сотень у 1784 році сформували Глухівський карабінерський полк. Стародубський полк також був ліквідований: з козаків утворено полк російської армії, а його територія увійшла до складу Новгород-Сіверського намісництва. У 1783 р. на основі Стародубського

козацького полку сформовано Стародубський 34-й драгунський полк. Ніжин також перестає бути полковим містом і стає повітовим центром Чернігівського намісництва. У 1785 році з ніжинських козаків створюється Ніжинський карабінерський полк, потім він реформується у драгунський, а у 1812 р. перетворюється у кінно-егерський полк.

Сучасники відзначали, що у Великоросії, де селяни були багатіші, солдати з повагою відносилися до них. Але в Малоросії постій був справжнім лихом, карою Божою для хазяїв.

Таким чином, основними напрямками виконання натурального воєнного постю у XVIII ст. були: прагнення влаштувати війська в ті губернії, від яких вони могли отримувати достатнє продовольче забезпечення (поч. XVIII ст.); спроба розмістити армію на «вічні квартири» шляхом розподілу полків по повітам (20-ті роки XVIII ст.); орієнтація військового керівництва на пригороди і прикордонні райони шляхом будівництва полкових слобод (30–40-ві роки XVIII ст.); дозвіл із середини 60-х років XVIII ст. часткового переведення господарчих приміщень полків на утримання обивателів, які бажають звільнити таким чином свої будинки від казенного постю; невизнання урядом аж до кінця століття важливості і необхідності казарменого будівництва. Гальмувала модернізацію військового постю і необхідність вкладання великих коштів у будівництво казарм і конюшень у провінції. І все ж розвиток правових норм, правил розміщення військ у столицях і великих містах імперії до кінця XVIII ст. підштовхнув владу до будівництва казарм. І знову ж таки, витрати на їх спорудження уряд поклав на міське населення, у тому числі і примусовим шляхом. З цього часу зведення казарм стало однією з тенденцій утвердження постійної повинності у Російській імперії.

Примітно, що населення у XVIII ст., в цілому, сприймало військовий постій як призначений зверху невідворотній обов'язок, який відображав примусові повинності міської і сільської спільноти, звичку терпіти побутові незручності і обмеження, які викликані сусідством з військовими чинами.

У XVIII ст. була ще відсутня єдина державна політика і практика розміщення регулярної російської армії, а більшість проєктів і указів стосовно будівництва спеціальних приміщень для військових – казарм – залишалися нереалізованими.

ДЖЕРЕЛА

1. Путро А. Левобережная Украина в составе Российской империи. Киев, 1988. 140 с.
2. Доценко А. Військовий постій на території Чернігівського полку. *Чернігівські старожитності*. Вип. 6 (9). Чернігів, 2020.
3. Словник української мови: в 11 томах. Том 7. 1976. Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/postij>.
4. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО), ф. 128, оп. 1, спр. 1.
5. Назаренко В. «Квартирне питання» та господарська діяльність особового складу російського гарнізону м. Києва у другій половині XVII–XVIII ст. Режим доступу: <http://www.historians.in.ua>.
6. ДАЧО, ф. 679, оп. 2, спр. 279.
7. ДАЧО, ф. 679, оп. 2, спр. 279.
8. Русская Православная Церковь в правление императрицы Анны Иоанновны (1730–1740). Самара, 2004. Режим доступу: <http://osiluan.ru>.

9. Полное собрание законов Российской империи. Т. 9. № 6957. Режим доступу: <http://elbib.shpl.ru>.

10. Энциклопедический словарь. Сост. Ф.А. Брокгауз и И.А. Ефрон. Стр. 851. Режим доступу: <http://books.google.com.ua>.

11. Суспільно-політичний лад України-Гетьманщини (друга половина XVII–XVIII ст.). Правова система України-Гетьманщини (друга половина XVII–кінець XVIII ст.). Обмеження української державності в другій половині XVII ст. Режим доступу: http://sites.znu.edu.ua/ua_statehood_history//sereda/lektsiya-8-.pdf.

12. ДАЧО, ф. 128, оп. 1, спр. 119.

13. ДАЧО, ф. 128, оп. 1, спр. 119.

14. ДАЧО, ф. 128, оп. 1, спр. 119.

15. ДАЧО, ф. 128, оп. 1, спр. 132.

16. ДАЧО, ф. 128, оп. 1, спр. 132.

17. ДАЧО, ф. 128, оп. 1, спр. 132.

18. ДАЧО, ф. 128, оп. 1, спр. 132.

19. Лапин В. Постоянная повинность в России. Ежегодник С.-Петербургского научного общества историков и архивистов. 2000 г. СПб., 2000. С. 135–164. Режим доступу: <https://www.disserscat.com/>.

Dotsenko A.V. Military post in the town of Hlukhiv Little Russian province at the beginning XIX century

This article continues to highlight military stagnation, one of the most difficult, destructive, and unjust compulsory duties of the population in the territory of the Chernihiv and Nizhin regiments, and eventually the Little Russian province, and in particular, the cities of Hlukhiv and Hlukhiv district. For more than two centuries, military stagnation negatively influenced practically all aspects of life in individual regions and, in general, the state: on the socio-economic, legal, demographic, family, and military. The population already paid a lot of taxes: it contained various kinds of officials, regimental and hundreds of offices. But especially difficult for residents of cities and villages was the duty of maintaining the army: first Cossack, and then Russian. Execution of conscription, or as the people said of "perpetual suffering", constantly created the possibility of corruption and abuse, which reflected the desire of the population to avoid placement of military personnel in the homes of citizens and rural residents. It should also be emphasized that the reluctance to have guests significantly restrained urban development (the construction of new houses). Military stagnation, among other things, posed a threat to the health of the civilian population: epidemic and sexually transmitted diseases spread, residents often became infected with various infectious diseases from their tenants, but there was also a feedback - the tenants themselves in villages often got various diseases, there were violence, cases rape. Conflicts of the military and civilian population in the XVIII century. took different forms. The aggressive behavior of military ranks in the philistine environment was characteristic. Skirmishes and misunderstandings of the local population and the military were commonplace. The urban population often turned to the authorities with a request to free their homes from destructive standing.

This is what the article is about.

Key words: military station, Hlukhiv city, Starodubskiy dragoon regiment, lifting horses, wagon train, leib squadron.

REFERENCES

1. Putro, A. (1988). Levoberezhnaya Ukraina u sostave Rossiyskogo gosudarstva vo vtoroy polovine XVII st. [Left Bank Ukraine as a part of the Russian state in the second half of XVIII century]. Kyiv, 1988. Retrieved from <http://www.twirpx.com/line/1156404>. [in Russian].
2. Dotsenko, A. (2020). *Viiiskoviy postij na terytorii Chernihivskoho polku [Military outpost on the territory of the Chernihiv Regiment]*. *Chernihivski starozhytnosti*, issue. 6 (9). Chernihiv. [in Ukrainian]
3. Slovnyk ukrainskoi movy (1976). [Dictionary of the Ukrainian language]. Vol. 7. Retrieved from: <http://sum.in.ua/s/postij>. [in Ukrainian].
4. State Archives of Chernihiv Oblast. (dali DACHO), f. 128, op. 1, spr. 1.
5. Nazarenko, V. «Kvartyrne pytannia» ta hospodarska diialnist osobovoho skladu rosiiskoho harnizonu m. Kyieva u druhiy polovyni XVII-XVIII st. ["Housing" and economic activity of personnel of the Russian garrison in Kyiv in the second half of XVII-XVIII centuries]. Retrieved from: <http://www.historians.in.ua>. [in Ukrainian].
6. DACHO, f. 679, op. 2, spr. 279.
7. DACHO, f. 679, op. 2, spr. 279.
8. Russkaia pravoslavnaia tserkov v pravlenye imperatrytsy Anny Ioannovny (1730-1740) (2004). [The Russian Orthodox Church in the reign of Empress Anna Ioannovna (1730-1740)]. Samara. Retrieved from: <http://osiluan.ru/>. [in Russian].
9. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoi imperiy [The complete collection of laws of the Russian Empire]. Vol. 9, 6957. Retrieved from: <http://elbib.shpl.ru>. [in Russian].
10. Brokhaуз, F.A., Efron, I.A. Entsiklopedycheskiy slovar [Encyclopedic Dictionary]. Retrieved from: <http://books.google.com.ua>. [in Russian].

11. Suspilno-politychnyi lad Ukrainy-Hetmanshchyny (druga polovyna XVII-XVIII st.). Pravova sistema Ukrainy-Hetmanshchyny (druga polovyna XVII-kinets XVIII st.). Obmezhenia ukrainskoi derzhavnosti v druii polovyni XVII st. [Socio-political system of Ukraine-Hetmanate (second half of XVII-XVIII centuries). The legal system of Ukraine-Hetmanate (second half of the eighteenth - end of the eighteenth century.) Restriction of Ukrainian statehood in the second half of the eighteenth century]. Retrieved from: http://sites.znu.edu.ua/ua_statehood_history//sereda/lektsiya-8-.pdf. [in Ukrainian].

12. DAChO, f. 128, op. 1, spr. 119.

13. DAChO, f. 128, op. 1, spr. 119.

14. DAChO, f. 128, op. 1, spr. 119.

15. DAChO, f. 128, op. 1, spr. 132.

16. DAChO, f. 128, op. 1, spr. 132.

17. DAChO, f. 128, op. 1, spr. 132.

18. DAChO, f. 128, op. 1, spr. 132.

19. Lapyn, V. (2000). *Postoinaia povinnost v Rossii [Permanent obedience in Russia]*. Ezhehodnyk S.-Peterburshkoho nauchnoho obshchestva ystorykov y arkhyvystov. St.Petersburg. Retrieved from <https://www.dissercat.com/>. [in Russian].

*Стаття надійшла до редакції 26.02.2020 р.
Рекомендована до друку 10.03.2020 р.*

УДК 94(477.5)025.171:72.02:725.961

Я.В. Чернякова

НЕВІДОМИЙ ДОКУМЕНТ ЩОДО РЕМОНТУ МОСКОВСЬКОЇ БРАМИ ГЛУХІВСЬКОЇ ФОРТЕЦІ

У статті розглядаються матеріали фонду 128 Державного архіву Чернігівської області (ДАЧО). У ньому зберігається корпус документів, які стосуються історії Глухівщини. Чимало матеріалів даного фонду розкривають певні аспекти соціального життя, роботи судових установ, демографічних проблем тощо.

В даній статті вводиться до наукового обігу документ, який стосується ремонту Московської кам'яної брами Глухівської фортеці у 1809 р.

Ключові слова: Глухів, Московська брама, Київська брама, будівництво, фортеця, ремонт, кошторис, документ.

Працюючи у Державному архіві Чернігівської області, привернув увагу документ, який містить відомості про історичну топографію м. Глухова модерного часу. Мова йде про фонд 128, в якому знаходиться справа під № 775 «Про ремонт Московських кам'яних воріт».

У статті авторка ставить за мету опрацювати та розкрити зміст документа, що вперше вводиться до наукового обігу, який до цього був невідомим для широкого кола дослідників.

Оскільки Московська брама не збереглася, для з'ясування її місця і значення у фортифікації Глухова слід подати стислу історію виникнення фортифікаційних споруд міста, розпочавши з першої згадки про нього у давньоруських літописах під 1152 роком, яка говорить про зупинку в Глухові військ князя Юрія Долгорукого зі своїми союзниками – величезним військом половців. У писем-

них джерелах жодного разу не зустрічається опису укріплень давньоруського міста, але про його значні розміри можна судити з того, що, вірогідно, воно здатне було прийняти таку кількість воїнів [1, с. 254]. Сучасні археологічні дослідження з'ясували приблизне місцезнаходження дитинця давньоруського Глухова, укріпленого посаду та деяких ремісничих районів.

Згадка про Глухів під 1352 роком сповіщає про жахливу подію – епідемію (ймовірно чуми), під час якої всі мешканці «ізомроша» [2, с. 12]. Майже триста років про Глухів як місто згадок не існує.

Про ранньомодерний Глухів збереглось чимало документальних свідчень. Перш за все слід згадати опис населених пунктів Новгород-Сіверського уїзду, де Глухів – це село, що належало Московській державі і після Деулінської угоди у 1618 р. перейшло до володінь Речі Посполитої.

У 1636 р. частину глухівських земель купує новгород-сіверський староста, князь О. Пясочинський. Він осаджує на глухівському «старосвітському городищі» свій двір, обнесений дерев'яним частоколом, і упродовж кількох років проводить фортифікаційні роботи по зведенню земляних та дерев'яних укріплень навколо центральної частини міста. Вони перетворили Глухів у міцно укріплену фортецю. Зберігся опис Глухова середини XVII ст.: «...А город Глухов стоит меж речки Усмани на острову, около посаду, меж речки, земляной город. На старосвицком городище сделано два земляных вала, около тех валов два рва; на том валу надолбы... на горе над речкою Усманью на осыпи поставлен острог дубовый, меж того острога ворота проезжие... около того острога сделан ров, а ров на острогу огорожен бревнами с одной стороны и подле того острога у земли сделан частик, колье дубовое...» [3, с. 16].

Про потужність глухівських укріплень говорить той факт, що у 1664 р. місто витримало облогу польського війська на чолі з Яном Казимиром II, яка тривала більше місяця.

Під 1685 роком Чернігівський літопис подає: «Того ж року в Глухові старий замок згорів августа 13» [4, с. 211]. Після цього в місті спорудили нову величезну загальноміську фортецю, що мала 5 брам: Київську – з західного боку, Московську – зі східного, Білопільську – з півночі, Путивльську – з півдня, безіменну – в районі Михайлівської церкви (в деяких джерелах вона згадується як Михайлівська брама).

Наступне століття фортеця зазнавала незначних пербудов, все більш набуваючи регулярних обрисів з п'ятикутними у плані бастіонами та з потрібними елементами класичної фортифікації [5; 6].

У 1748 р. Глухів спіткало велике лихо. Пожежа, що виникла на одній з міських садиб, знищила майже всю центральну забудову. Того ж року було переплановано напрямки центральних вулиць та реконструйовано міську фортецю. У 1749 р. під керівництвом мінера київського інженерного корпусу Юхима Наумова були споруджені нові дерев'яні брами – Київська, Москов-